

icmâdır. Bu bakımdan Medine ehlinin devamlı olarak yaptıkları şeyler sahihtir. Aklın kanun koymada yeri yoktur. Bazı konularda farklı mezheplerin görüşlerini benimsemekle beraber itikadda daha çok Eş'arî, fıkhıta Mâlikî mezhebine bağlı olduğu belirtilen İbn Tûmert'in görüşleri incelendiğinde asıl amacının Murâbitlar Devleti'ni ortadan kaldırmak olduğu görülür.

Eserleri. 1. Kitâbü E'azzi mâ yuṭṭab. Adını ilk cümlesinden alan eser delil, umum-husus, ilim, akîde, imâmet, ibadetler, cihad, mehdînin alâmetleri gibi konuları ihtiva eden çeşitli risâlelerden oluşur. Yazma nüshası Paris Bibliothèque Nationale'de kayıtlı olan eser (nr. 1451), Ignaz Goldziher (Cezayir 1903) ve Amrâr Tâlibî (Cezayir 1985) tarafından yayımlanmıştır. **2. el-Mürşide. Kitâbü E'azzi mâ yuṭṭab içinde et-Tenzihân ve't-tesbihân** adıyla yer alan tevhid risâlesidir. İbn Tûmert'in etrafındakilere Berberî diliyle okuttuğu bilinen eseri İbn Abbâd et-Tilimsânî *ed-Dürretü'l-müşide fi şerhi'l-Mürşide* adıyla şerhetmiştir. Risâleyi eleştiren İbn Teymiyye, İbn Tûmert'in sıfatlar konusunda filozoflardan etkilendiğini, Cehmiyye'ye yakın bir yol tuttuğunu, günah işleyenleri öldürmek suretiyle Hâricîler gibi hareket ettiğini belirtmektedir (*Mecmû'u fetâvâ*, XXXV, 142-143). *el-Mürşide*, Goldziher tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir (*ZDMG*, XLI, 72-73; XLIV, 168-170). **3. el-Âkide.** Aynı kitap içinde yer alan bu risâle de Berberî diline çevrilmiş olup Mısır baskısından başka (Kahire 1328) Henri Masse tarafından Fransızca'ya çevrilerek yayımlanmıştır (Paris 1928). **4. Muḥâzzi'l-Muvaṭṭa'.** İmam Mâlik'in, Yahyâ b. Abdullah b. Bukeyr el-Mahzûmî rivayetiyle gelen *el-Muvaṭṭa'* adlı eserinin muhtasarıdır. İbn Tûmert, öğrencisi Abdülmü'min b. Ali'ye imlâ ederek meydana getirdiği bu eserinde hadislerin son râvi dışındaki râvilerini çıkarmıştır. Bilinen dört nüshasından Cezayir'de olanı Goldziher tarafından *Muvaṭṭa'ü'l-İmâm el-Mehdî* adıyla yayımlanmıştır (Cezayir 1905; diğer nüshaları için bk. Hizânetü'l-Karaviyyîn, nr. 40/181; Rabat el-Hizânetü'l-âmme, nr. 840c, 1222c). **5. Muḥtasaru Şaḥîhi Müs-lim.** Yine isnadları çıkarılmış bir muhtasar olup bilinen tek nüshası Merakeş'te İbn Yûsuf Kütüphanesi'ndedir (nr. 403). İbn Tûmert'in bunlardan başka, toplam

sayısı otuz üçe ulaşan ve aralarında ölümünden kısa bir süre önce irad ettiği "vedâ hutbesi" de yer alan bazı risâleleri daha bulunmaktadır (Abdûlmecîd en-Neccâr, s. 145-158).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 569-578; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 45-55; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XI, 484-485; XXXV, 142-143; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXIV, 277-289; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XIV, 37-41; XVI, 344-354; Sübkî, *Ṭabakât* (Tanâhî), VI, 117; Şâtibî, *el-İ'ti-şâm*, II, 91-92; İbn Haldûn, *el-İber*, VI, 225-229, 465; Selâvî, *el-İstikşâ*, II, 78-98; M. Abdullâh İnân, *Asrû'l-Murabûtin ve'l-Muvahhidîn*, Kahire 1383/1964, I, 156-217; Ebû Bekir b. Ali es-Sanhâcî, *Aḥbârü'l-Mehdî b. Tûmert ve bi-dâyetü devleti'l-Muvahhidîn*, Rabat 1971; Osman el-Ka'âk, *el-Âlakât beyne Tûnis ve İran 'abre't-târîh*, Tunus 1972, s. 198-201; Muhammed Vüled Dâdâh, *Mefhûmü'l-mülk fi'l-Mağrib*, Kahire 1977, s. 131-147; Ch. A. Julien, *Histoire de l'Afrique du nord: Tunisie-Algérie-Maroc*, Paris 1980, II, 92-102; Celâl Yahyâ, *el-Mağribü'l-kebir*, Beyrut 1981, II, 769-778; Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'l-Mağrib fi'l-âşri'l-İslâmî*, İskenderiye 1982, s. 683-692; Abdûlmecîd en-Neccâr, *el-Mehdî b. Tûmert*, Beyrut 1403/1983, s. 24-30, 73-83, 116-117, 145-158, 449-450; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîh*, Dârülbeyzâ 1405/1984, I, 245-260; J. M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge 1987, s. 90; M. J. de Goeje, "Anzeigen", *ZDMG*, LVIII (1904), s. 463-484; R. Brunschwig, "Sur la doctrine du Mahdi Ibn Tûmert", *Arabica*, II, Leiden 1955, s. 137-149; G. Salinger, "A Christian Muhammad Legend and a Muslim Ibn Tûmert Legend in the 13th Century", *ZDMG*, CXVII (1967), s. 318-328; Abdullâh Kennûn, "Âkîdetü'l-mürşide li'l-Mehdî İbn Tûmert", *ME*, XXXVIII/9-10 (1967), s. 915-926; Abdüllatif Ubâde, "İbn Tûmert, 'alâkatühü bi'l-Gazzâlî ve mevâfî İbn Teymiyye minh", *Mecelletü Külliyyeti'd-Da'veti'l-İslâmiyye*, VI, Trablus 1398/1978, s. 124-144; V. J. Cornell, "Understanding is the Mother of Ability: Responsibility and Action in the Doctrine of Ibn Tûmert", *St.I*, LXVI (1987), s. 71-103; M. Fletcher, "İbn Tûmert's Teachers: The Relationship with al-Ghazâlî", *al-Qantara*, XVIII, Madrid 1997, s. 305-330; Onur Yıldırım, "İbn Tûmert ve Muvahhid Davası'nın Oluşumu", *TTK Belleten*, LXII/234 (1998), s. 403-421; René Basset, "İbn Tûmert", *IA*, V/2, s. 831-833; J. F. P. Hopkins, "İbn Tûmert", *EP* (İng.), III, 958-960; Yahyâ Hüveydî, "E'azzû mâ yuṭṭab li-Muḥammad b. Tûmert", *Tİ*, IV, 374-386; Mecdüddin Kivânî, "İbn Tûmert", *DMBİ*, III, 155-170; Amrâr et-Tâlibî, "İbn Tûmert", *Mevsû'atü'l-hadâretü'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 203-212; Muhammed Elüzâd, "İbn Tûmert", *Ma'emetü'l-Mağrib*, Rabat 1415/1995, VIII, 2639-2642.

ARİF AYTEKİN

İBN TÜRK

(bk. ABDÜLHAMÎD b. VÂSİ' b. TÜRK).

İBN UKDE

(ابن عكدة)

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed
b. Saîd el-Hemdânî el-Cârûdî
(ö. 332/944)

Şii hadis hâfızı.

15 Muharrem 249'da (10 Mart 863) Kûfe'de doğdu. Dördüncü ve beşinci nesilden dedeleri Benî Hâşim'in mevlâsıdır. Babası kitap istinsah etmek, edebiyat ve sarf-nahiv öğretmekle hayatını kazanan ve Şa'nın Cârûdiyye koluna mensup olan Zeydî bir âlimdi. Sarf ve nahivde derin bilgisinden dolayı Ukde lakabıyla anıldığı için oğlu da İbn Ukde diye tanındı (Sem'ânî, IV, 214; İbnü'l-Esir, II, 348). İbn Ukde 260 (874) yılı civarında hadis tahsiline başladı, öğrenimini tamamlamak için Hicaz ve Bağdat'a gitti. İbn Ebû'd-Dünyâ, Ebû Müslim el-Keccî, Hasan b. Ali b. Affân, Ali b. Dâvûd el-Kantarî, İbn Ebû Hayseme gibi muhaddislerden ders aldı. Kendisinden İbnü'l-Ciâbî, İbn Adî, İbn Şâhin, Taberânî, Dârekutnî, Hâkim el-Kebîr, İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî, İbn Cüme' el-Gassânî, İbn Ziyâd en-Nisâbü'rî gibi Sünnî muhaddislerle Hârûn b. Mûsâ et-Telukberî, Ahmed b. Muhammed b. Salt gibi Şii âlimler rivayette bulundu. İbn Ukde 272'de (886) hadis öğrenmek için Bağdat'a gitti. Otuz yıl sonra yaptığı ikinci seyahatinde Bağdatlı muhaddis Yahyâ b. Saîd'in bir rivayetine karşı çıkması üzerine Yahyâ b. Saîd ve arkadaşları tarafından dönemin vezirine şikâyet edildi. İbn Ukde'yi hapsediren vezir kimin haklı olduğunu öğrenmek üzere İbn Ebû Hâtim'e mektup yazdı; İbn Ebû Hâtim'in İbn Ukde'yi haklı bulması üzerine de onu serbest bıraktı. Bu olay İbn Ukde'nin daha çok tanınmasına vesile oldu. Bağdat'a üçüncü defa Saffer 330'da (Kasım 941) gitti; Rusûf ve Şiler'e ait Berâsa camilerinde hadis meclisleri akdetti.

Yaşadığı dönemde Kûfe'nin en büyük muhaddis ve hâfızı, tefsir ve ricâl âlimi olan İbn Ukde âlî ve nâzil rivayetler toplamış, talebelerinden de hadis yazmıştır. Kûfe'de İbn Mes'ûd'dan sonra ondan daha güçlü bir hadis hâfızının görülmediği, özellikle Kûfeliler arasında Ehl-i beyt'in rivayet ettiği hadisleri ondan iyi bilen bir kimsenin bulunmadığı belirtilmiş, çok sayıda hadisi toplamış ezberledikleri, kütüphanesinde de pek çok kitabın yer aldığı rivayet edilmiştir. İbn Ukde 7 Zilkade 332'de (1 Temmuz 944) Kûfe'de vefat etti.

İbn Ukde sika bir muhaddis olmakla birlikte onun güvenilir sayılmadığını ileri

sürenler de vardır. Zeydiyye'nin Cârüdiyye koluna mensup olan İbn Ukde'yi Kûfeliler'in rivayetlerini tahrif etmek, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer aleyhinde sözler nakletmek, bazı Kûfeliler'e hadis yazıp onlardan bu hadisleri rivayet etmelerini istemek, daha sonra bu hadisleri onlardan bizzat rivayet etmekle suçlanmıştır (Hatîb, V, 20-22). Ayrıca garîb ve münker hadis rivayet ettiği, meçhul râvilerden hadis naklettiği, rivayet ettiği hadislerle amel etmediği ve rivayetlerinde bazı ölçüsüz-lükler bulunduğu belirtilmiştir. Bilhassa vicâde yoluyla elde ettiği hadisleri rivayet etmesi yüzünden tenkide uğramıştır. Buna rağmen İbn Adî onun hadiste otorite olduğunu, tenkide uğrayan herkesi eserine alma prensibi sebebiyle *el-Kâmil*'de onun biyografisine de yer verdiğini söylemektedir (I, 208). Zehebî, İbn Ukde'nin hadis uydurma ile itham edilemeyeceğini, Ebû Ali en-Nisâbü'rî de aleyhinde söylenenlere itibar edilmemesi gerektiğini, Dârekutnî ise onun herkesin bildiği şeyleri bildiğini, ancak başkalarının ondaki ilme tam olarak sahip olmadığını belirtmektedir. Sika bir muhaddis olan Da'lec b. Ahmed'in *el-Müsned*'inin kontrolünü İbn Ukde'ye yaptırmayı da onun güvenilirliği ni ve ilmî seviyesini ortaya koymaktadır.

İmâmîyye mezhebine mensup muhaddislerden çok sayıda hadis rivayet eden İbn Ukde'den Sünnî ve Şîî hadisçiler rivayette bulunmuşlardır. Bunda onun aşırı-lığa kaçmaması, Hz. Ebû Bekir'le Ömer'i öven rivayetleri nakletmesi etkili olmuştur. Resûl-i Ekrem'in, Hz. Ali'ye Ebû Bekir'le Ömer'i göstererek onların ehl-i cennetin efendisi olduklarını bildirmesiyle ilgili hadisi ölümünden iki yıl önce talebelerine yazdığını söyleyen Zehebî, İbn Ukde'nin aşırı Şîîler'den olmadığını kaydetmektedir (*A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 343).

Eserleri. 1. *Kitâbü Zikri'n-nebî ve's-şahrâtü ve'r-râhib ve'ş-şuruku zâlik*. Nabia Abbott tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte *Studies in Arabic Literary Papyri* adlı eser içinde neşredilmiştir (Chicago 1957, I, 100-108). 2. *Cüz' min hadîsih* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Umumi, nr. 4581, vr. 9-15). 3. *Kitâbü'r-Ricâl*. Ca'fer es-Sâdık'tan rivayette bulunanlar hakkında olup yaklaşık 4000 râviyi ve her birinin rivayet ettiği hadisleri ihtiva etmektedir. 4. *Tefsîrü'l-Kur'ân*. Şîî âlimi Ahmed b. Ali en-Necâşî (ö. 450/1058) bu tefsiri gördüğünü bildirmiş, VIII. (XIV.) yüzyılda da eserden faydalandığı belirtilmiştir (DMT, IV, 498). 5. *Kitâbü's-Sünen*. Çok hacimli bir eser olduğu kaydedilmiştir.

İbn Ukde'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü't-Târîh ve zikru men reva'l-hadîs* (tamamlanmamıştır), *Kitâbü Şulhi'l-Hasan ve Mu'âviye*, *Kitâbü'l-Hasaneyn*, *Kitâbü'r-Râye*, *Kitâbü men revâ 'an emîri'l-mü'minin 'Alî ve Müsnedüh*, *Kitâbü men revâ 'ani'l-Hasan ve'l-Hüseyn*, *Kitâbü men revâ 'an 'Alî b. el-Hüseyn ve aḥbâruḥ*, *Kitâbü men revâ 'an Ebî Ca'fer Muhammed b. 'Alî ve aḥbâruḥ*, *Kitâbü men revâ 'an Zeyd b. 'Alî ve Müsnedüh*, *Kitâbü men revâ 'an Fâtima min evlâdihâ*, *Kitâbü men revâ 'an 'Alî ennehû kâsimü'l-cenneti ve'n-nâr*, *Kitâbü's-Şî'a min aşhâbi'l-hadîs*, *Kitâbü Tesmiyeti men şehide ma'a emîri'l-mü'minin ḥurûbehû mine's-şahâbe ve't-tâbi'in*, *Kitâbü'l-Cehr bi'l-besmele*, *Kitâbü Aḥbâri Ebî Ḥanîfe ve Müsnedüh*, *Kitâbü'l-Vilâye ve men revâ yevme Gâdir Ḥum*, *Kitâbü Fazlî'l-Kûfe*, *Kitâbü't-Tesmiye fi fıkhi Ehli beyt bi'l-aḥbâr*, *Kitâbü's-Şûrâ*, *Kitâbü Turuku hadîsi'n-nebî li-'Alî "Ente minnî bi-menzileti Hârûne min Mûsâ"*, *Kitâbü Yahyâ b. el-Hüseyn b. Zeyd ve aḥbâruḥ*, *Kitâbü'l-Âdâb*, *Kitâbü Turuku hadîsi "men kuntu mevlâhû fe-'Aliyyün mevlâhû"*, *Kitâbü't-Tâ'ir*, *Müsnedü 'Abdillâh b. Bukeyr b. A'yûn*, *Târîku tefsîri kavlihi te'âlâ "innemâ ente münzir"*, *Kitâbü'l-Meḥâsin*, *Kitâbü'l-Müvâlat* (İbn Hacer *el-Şâbe*'de bu eserden faydalanmıştır, Sezgin, I, 182).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 208-209; Ahmed b. Ali en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî* (nşr. M. Cevâd en-Nâîfî), Beyrut 1408/1988, I, 240-242; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 56-57; a.mlf., *Ricâlü't-Tûsî* (nşr. M. Sâdık Âlî Bahrülülûm), Necef 1381/1961, s. 441-442; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 14-23; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), IV, 214-215; İbn Şehrâşûb, *Me'âlimü'l-ulemâ* (nşr. Muhammed Sâdık Âlî Bahrülülûm), Beyrut, ts., s. 16-17; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 336-337; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, II, 348; İbn Abdülhâdî, *'Ulemâ'ü'l-hadîs*, III, 28-32; Zehebî, *Tezkiretü'l-ḥuffâz*, III, 839-842; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 340-355; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 136-138; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 395-396; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 209; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 263-266; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, I, 208-209; İzzâhu'l-meknûn, I, 303; II, 260, 287, 290, 297, 306, 311, 350; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 60; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe*, s. 112; Sezgin, GAS, I, 182; Elbânî, *Maḥtûṭât*, s. 87; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkāb*, Beyrut 1983, I, 358-359; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, I, 59-60; C. Arvâd, *Ḥazâ'inü'l-kütübî'l-kadîme fi'l-'Irâk*, Beyrut 1406/1986, s. 216-218; W. Madelung, "İbn 'Ukda", *El² Suppl.* (İng.), s. 400-401; DMT, IV, 498; Ahmed Pâketçî, "İbn 'Ukde", *DMBİ*, IV, 318-319.

KEMAL SANDIKÇI

İBN UKKÂŞE

(bk. HAKEM b. UKKÂŞE).

İBN ULEYYE

(ابن عليّ)

Ebû Bîşr İsmâil b. İbrâhîm
b. Mîksem el-Esedî el-Basrî
(ö. 193/809)

Hadis hâfızı, fakih
ve müfessir.

110 (728) yılında Basra'da doğdu. Aslen Horasanlı olan ailesinin Kûfe'ye yerleştiği, ticaretle uğraşan babasının Benî Esed'in mevlâsı olan Uleyye bint Hassân ile evlenerek Basra'ya göç ettiği bilinmektedir. Uleyye'nin İsmâil'in anneannesi olduğu görüşü (Hatîb, VI, 231) isabetli değildir. İsmâil, annesine nisbetle İbn Uleyye diye meşhur olmuşa da kendisinin bundan pek hoşlanmadığı ve "Benî İbn Uleyye diye çağırın gıybetimi yapmış olur" dediği nakledilmektedir (Ahmed b. Hanbel, II, 372). Ancak Zehebî, Hz. Peygamber'in de bazı sahâbîleri zaman zaman annelerine nisbetle çağırıldığına dikkat çekerek İsmâil'i bu davranışından dolayı eleştirmiştir (*A'lâmü'n-nübelâ*, IX, 108).

İlk dinî bilgileri Abdülvâris b. Saîd et-Teymî'den öğrenen İbn Uleyye daha sonra Eyyûb es-Sahtiyânî, Atâ b. Sâib, Humeyd et-Tavîl, Abdullah b. Avn ve İbn Ebû Arûbe gibi hocalardan istifade etti. Aynı zamanda hocaları olan İbn Cüreyc ve Şu'be b. Haccâc ile Abdurrahman b. Mehdî, Ali b. Medînî, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, İshak b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Halîfe b. Hayyât ve Fellâs gibi âlimler de onun talebeleri arasında yer aldı.

İbn Uleyye, Hârûnürreşîd'in hilâfetinin (786-809) son yıllarında Basra'da kadılık görevine getirildi. Ancak Abdullah b. Mübârek'in kendisini, âlimlerin devlet yöneticilerinden uzak durması gerektiği hususunda uyarması üzerine yaşlandığını ileri sürerek halifeden affını istedi, halife de bu isteğini kabul etti (Hatîb, VI, 235-236). Dîvânü's-sadaka ve Dîvân-ı Mezâlim'de de görev yapan İbn Uleyye, halku'l-Kur'ân görüşünü benimsemekle suçlanmışsa da hilâfet makamına yeni geçen Emîn'in bu konuyu kendisine sorması üzerine bunun bir yanlış anlamadan kaynaklandığını belirterek tövbe etmiştir (Ahmed b. Hanbel, I, 377). İbn Uleyye'nin nebiz içmesi yüzünden eleştirilmesi de nebizin fikhî hükmündeki ihtilâf dolayısıyla kendisinin güvenilirliğine zarar vermeyecek bir fiil olarak